

Dret, compromís i violència en la revolució burgesa: la revolució del 1836*

per Isabel Burdiel

En un estudi sobre les «peculiaritats» de la història alemanya, Geoff Eley escriu que una bona part de la polèmica sobre el fracàs o el triomf de les revolucions burgeses occidentals recolza sobre una falta de distinció clara i precisa entre dos nivells de determinació i de significat diferents relatius al mateix concepte de revolució. D'una banda, la revolució burgesa com una crisi específica de l'estat absolutista que enclou una mobilització social més o menys àmplia i una reestructuració de les relacions polítiques existents fins aleshores. De l'altra, la revolució com un fenomen estructural que implica el predomini creixent del mode de producció capitalista i la potencial obsolescència de les antigues pràctiques, institucions i relacions de producció i intercanvi.¹

Aquest treball s'emmarca dins una preocupació específica pel paper de l'element polític, del vincle mediador entre condicions estructurals i efectes socials, en el desenvolupament de la revolució burgesa. Més exactament té com a objecte concret l'estudi d'un «moment revolucionari»: el de l'alçament de les províncies a l'estiu del 1836, que va provocar la caiguda definitiva de la monarquia absoluta i que constitueix, al meu parer, un bon exemple de les formes d'actuació revolucionària de la burgesia espanyola i del seu ús selectiu de la violència política com a vehicle d'accés al poder i al control de l'Estat.

I. ELECCIONS I REVOLUCIÓ: ENTRE EL DRET I LA VIOLÈNCIA

Potser el moment de ruptura decisiu en el context que analitzem no va ser l'alçament del 1836, sinó, més aviat, el de l'estiu del 1835. La substitució parcial de l'antiga *élite* política per dirigents més decididament liberals, la supressió dels convents i la desamortització dels seus béns, l'explícita acceptació de la necessitat

* Una primera versió d'aquest treball va ser discutida amb els professors Pedro Ruiz Torres, M. Cruz Romeo i Jesús Millán. Agraïxo els seus valuosos suggeriments, així com els de la resta dels participants a les Primeres Jornades d'Història Contemporània: *La Revolució Burgesa. Grups Socials i Actituds Polítiques* (Castelló, 13-15 de febrer de 1989).

1. D. BLACKBOURN i G. ELEY, *The Peculiarities of German History. Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford University Press 1985), ps. 82-83.

d'estendre el sufragi i de reformar el règim de l'Estatut, l'ampliació de la Milícia Nacional i l'inici de la separació dels empleats simpatitzants del carlisme van ser els assoliments bàsics d'un alçament en què la participació de la petita burgesia i de les classes populars urbanes fou un factor determinant.²

A pesar que el govern Mendizábal es va replegar immediatament a les fronteres de l'ordre i de la legalitat, marcant distàncies significatives amb els elements més radicalitzats del moviment del 1835, les resistències de la corona i del seu entorn sociològic i polític a acceptar la legalitat sorgida de l'alçament revolucionari van provocar la seua substitució per un nou gabinet més moderat, encapçalat per Istúriz, i encarregat de recuperar el control de la situació des d'una perspectiva aliena a qualsevol pressió revolucionària des del carrer.

Tan aviat com es va conèixer el canvi de govern, les províncies van començar a agitar-se. El cònsol francès a València escrivia al seu ministeri que «la notícia [...] ha complicat singularment la situació, i ha excitat la irritació més violenta i pronunciada entre una multitud d'homes influents que s'havien mantingut en calma fins llavors».³

La frustració de la via electoral el juliol de 1836

Conscient de la seua feblesa i temorenc d'una explosió violenta semblant a la del 1835, Istúriz va convocar noves eleccions mitjançant l'apressada promulgació d'un decret electoral basat, en aparent paradoxa, sobre el projecte elaborat per les acabades de dissoldre Corts de majoria progressista.

Malgrat la retòrica elaborada en aquest respecte, la nova normativa no comportava una ampliació significativa del cos electoral del juny de 1834. Amb un escàs 0,05 % de la població amb dret a vot, és evident que fins i tot sectors significatius de la mateixa burgesia quedaven fora de les vies de participació política a escala estatal i, per tant, de la possibilitat d'intervenir en el plantejament i les condicions concretes del «trànsit pacífic» a un règim liberal i representatiu.⁴

Tot i aquestes limitacions, o potser precisament per aquestes limitacions mateixes, la contesa electoral del 1836 va demostrar el grau de politització —d'integració en l'esquema del *liberalisme de notables*— a què havien arribat les classes adinerades. La participació va ser una de les més altes del període, al voltant del 70 % de l'electorat. Es complia, doncs, la primera intenció del govern d'involucrar en vies participatives legals l'*élite* socio-econòmica del país. D'altra banda, semblava que anava a complir-se el desig governamental de contrarestar la influència progressista i dur a les noves corts «revisores» de l'Estatut

2. He estudiat detalladament l'alçament del 1835 a València, dins I. BURDIEL, *La política de los notables* (València 1987), ps. 167-224. *Vid.*, així mateix per a Barcelona, el brillant estudi d'Anna M. GARCIA ROVIRA, *Liberalisme i forces populars (1832-1835)* (Vic 1989) (en premsa).

3. Ministère de Relations Exterieures, Affaires Etrangères, *Correspondance Politique Consular. Espagne* (d'ara endavant, *CPC, Espagne*), vol. 11; folis 421-422.

4. El treball més complet sobre les eleccions del juliol de 1836 continua essent el de J. TOMÁS VILLARROYA, *Las primeras elecciones directas en España*, «Anales de la Universidad de Valencia», vol. xxxviii (1965), ps. 7-56.

una majoria moderada. Segons les dades de Caballero —a hores d'ara, l'única font per a resultats d'àmbit estatal—, els candidats que ell anomenava «isturitzistes» o «ministerials» van guanyar, en la primera volta de les eleccions, en més del 60 % del territori nacional, però van perdre a les grans ciutats com Madrid, Barcelona, València i Saragossa, a gairebé tot Catalunya, el País Valencià, Extremadura i, no tan paradoxalment, a les províncies basques. En termes numèrics globals, els moderats van assolir en aquesta primera volta 80 diputats, i els progressistes 56. En total, van ser elegits 136 diputats dels 241 prevists.⁵

La majoria moderada havia estat important però no decisiva, i la segona volta, amb més de 100 escons en joc, l'hauria poguda posar en perill sensiblement. L'alçament de les ciutats i la formació de juntes revolucionàries va impedir, però, que s'arribàs a realitzar la segona volta. Què va provocar la revolta provincial? Quina relació hi ha —si n'hi hagué cap— entre els resultats electorals favorables als moderats i l'abandó per part d'un sector important de la burgesia liberal de les vies legals de participació política?

La interpretació tradicional, que és pròxima a l'opinió d'un bon nombre de comentaristes i polítics de l'època, tendeix a plantejar una estreta relació de causa-efecte entre la victòria electoral moderada i l'esclat revolucionari. El ministre de marina i comerç el 1836, Alcalá Galiano, va escriure uns quants anys més tard que la segona volta de les eleccions no hauria fet sinó consolidar la victòria governamental i que la consciència d'aquest fet va ser, en realitat, el factor que va suscitar els alçaments. Istúriz mateix, en una carta a l'ambaixador espanyol a París, datada el 5 d'agost de 1836, manifestava que els anomenats «progressistes» havien recorregut com a «último recurso a la sedición abierta, preparada a prevención en sus coventículos secretos».⁶

En discreta discrepància amb la interpretació anterior, i valorant tan sols com a fenomen secundari el resultat de les eleccions, Valera entén l'alçament de les províncies a l'estiu del 1836 com un esclat llargament anunciat i preparat en els cercles progressistes des del moment mateix en què es va produir la destitució de Mendizábal i la dissolució de les Corts. Si es va retardar, va ser fonamentalment per problemes organitzatius i de coordinació entre les diverses províncies. La participació electoral dels liberals avançats hauria estat tan sols una mesura per guanyar temps, i la seua derrota parcial una excusa i un element afegit d'agitació, però mai el motiu principal de l'alçament.⁷

Finalment, i com a complement de tot el que s'ha exposat, ambdues interpretacions usuals contenen alguna referència, més o menys emfasitzada, a la participació de les societats secretes en la preparació del moviment revolucionari a les províncies.

5. F. CABALLERO, *El Gobierno y las Cortes del Estatuto. Materiales para escribir su historia* (Madrid 1987), ps. 18 i ss.; i J. TOMÁS VILLARROYA, art. cit., ps. 51-56.

6. A. ALCALÁ GALIANO, *Historia de España* (Madrid 1844-46), vol. VII, p. 395; i M. LAFUENTE, *Historia General de España, hasta la muerte de Fernando VII, por D...; continuada desde dicha época hasta nuestros días por D. Juan Valera con la colaboración de D. Andrés Borrego y D. J. A. Pirala* (Barcelona 1877-82), llibre V, p. 168.

7. M. LAFUENTE, *Historia General...*, op. cit., p. 164.

Entre el dret i la violència: la via insurreccional de la burgesia espanyola

La primera i més evident objecció a aquest tipus de plantejaments és precisament el seu intent globalitzador, la pretensió d'encloure en una explicació unificada els distints esclats provincials deixant de banda la diversitat de situacions estatals i simplificant excessivament la complexitat sòcio-política, regional i local, dels alçaments revolucionaris de la primera meitat del segle XIX.

Al costat d'aquest caràcter centralitzador, les interpretacions esmentades plantegen una visió notablement elitista de la dinàmica revolucionària espanyola que ha de ser matisada.

És cert, tal com intentaré demostrar en aquest treball, que la revolució del 1836 no va tenir a tot arreu, i de manera generalitzada, el caràcter d'avalot i revolta popular que va constituir un element fonamental en l'alçament de l'estiu del 1835. També és cert, però, que la participació popular en els successius motins ciutadans de l'època ha estat en general minimitzada segons una explicació forçadament unificada i teleològica del procés revolucionari que no té en compte la dialèctica establerta entre els diversos sectors socials i polítics implicats en aquest i que, per tant, confereix al projecte burgès un grau poc plausible d'autonomia pel que fa a la pressió i al descontentament popular.

En aquest sentit, em sembla important d'assenyalar que una anàlisi detallada dels tipus d'acció política desenvolupats pels diversos grups liberals durant el règim de l'Estatut apunta cap a una interpretació més complexa del projecte del liberalisme avançat o «progressista» a l'altura del 1836. Per a aquest sector —no gens homogeni, com tampoc no ho era l'anomenat «moderat»— el camí oscil·lava entre allò que podríem anomenar «el dret o la violència». El dret: confiar en una victòria electoral —semblant a l'aconseguida amb Mendizábal el mes de febrer anterior— i, a partir d'aquesta victòria, imposar-hi la seua presència com a membre actiu del pacte ja palès entre la corona, els reialistes temperats no carlins i el liberalisme més moderat. Una opció que tenia el suprem avantatge d'evitar el perillós camí de la insurrecció amb la seua amenaça de desbordament popular a l'estil del que s'havia entrevist recentment en nombrosos punts de l'estat.

Aquesta opció pel dret davant la violència era, doncs, un element compartit per moderats i progressistes, és a dir, per l'*élite* «respectable» de la burgesia liberal de l'època. La qual cosa estaria en la línia d'allò que ha assenyalat Dieter Langewiesche, per al liberalisme europeu en general, el qual mantingué durant tota la primera meitat del segle XIX un rebuig gairebé constant de la violència com a mitjà de fer política i basà la seua actuació en allò que l'autor denomina la «por social» del just mitjà entossudit en la recerca d'una actuació assegurada mitjançant el dret davant la violència; argument aquest alhora antiabsolutista i antipopular.⁸

Des d'aquest punt de vista crec que ha d'entendre's la massiva participació electoral del liberalisme «avançat» de l'època i, per tant, les implicacions polítiques del seu fracàs no poden deslligar-se, al meu parer, de factors generals

8. Dieter LANGEWIESCHE, *Liberalisme und Bürgertum in Europe*, dins *Bürgertum in 19 Jahrhundert. Deutschland in europäischen Vergleich* (Munic 1988), vol. 3, ps. 361-375. Agraesc al professor Jesús Millán que m'haja permès l'accés a aquest treball.

de descontentament i mobilització política; factors que no s'esgoten en simples esclats de violència popular ni en actuacions conspiratives plenament organitzades i previstes per cercles reduïts d'una *élite* liberal enquadrada en societats secretes o en un suposat «partit» progressista.

En un primer moment, sens dubte, els resultats electorals favorables als moderats van actuar com a estímul decisiu de l'alçament a centres concrets, molt especialment a les províncies andaluses, on, d'altra banda, el radicalisme burgès, el grau de participació popular i la violència política van ser molt més grans que a la resta de l'estat. Com informava el cònsol anglès a Màlaga, ciutat on s'inicià l'alçament, el grau de conflictivitat política de la zona, latent almenys des de la dissolució de les juntes del 1835, assolí el punt màxim davant l'arribada dels resultats electorals de les zones rurals, que van ofegar la victòria progressista a la capital comercial.⁹

A termini mitjà, però, un segon factor menys immediat que la qüestió electoral del juliol de 1836, encara que estretament relacionat amb aquesta, ha de ser igualment valorat com a propiciador de l'opció revolucionària. Em referesc a la distorsió i estretor dels canals de participació política de l'Estatut i a la utilització d'aquest per part de la corona en un sentit clarament favorable a les opcions liberals més conservadores. En aquest context, la derrota electoral, atribuïda a maniobres governamentals, constituïa l'últim acte d'una sèrie consecutiva de frustracions polítiques per als liberals «avançats» que remuntaven, si més no, a l'inici de la vida parlamentària del nou règim i que, a l'estiu del 1835, havien confluït en l'alçament de les províncies contra el govern Torenó.

Des dels seus inicis, l'oposició parlamentària i ciutadana havia posat en relleu la precarietat del model francès del *just milieu*, importat des d'un país on la burgesia triomfant intentava consolidar les seues conquestes, a una realitat social i política on aquelles conquestes encara no existien i on la seua mateixa possibilitat es veia contestada, amb les armes a la mà, pel carlisme. La caiguda de Mendizábal i la previsible liquidació o reorientació del guany obtinguts el 1835, la immediata dissolució de les cambres de majoria progressista i el fracàs electoral del juliol de 1836 van tancar de bell nou les ja escasses esperances del liberalisme més radical i, fins i tot, van vedar les portes de la legalitat i del compromís a un sector important del liberalisme «respectable» i temperat: el progressista.

En aquest ambient, per últim, prenién força els remors d'una intervenció francesa l'objectiu de la qual en política interior, i al marge de la victòria sobre D. Carles, passava per la garantia que a Espanya, en paraules d'un observador francès, «*on ne cédât rien à la révolution*».¹⁰

Les possibilitats d'intervenció francesa i de pacte amb els carlins, les converses mantingudes en aquest respecte pels diversos governs de l'Estatut, el

9. C. MARICHAL, *La revolución liberal y los primeros partidos políticos en España: 1834-44* (Madrid 1980), p. 119. També P. JANKE, *Mendizábal y la instauración de la Monarquía Constitucional en España 1790-1853* (Madrid 1974), ps. 148-225, especialment. Aquesta és també l'opinió de C. TORRES, *La crisis revolucionaria de 1836*, tesi de llicenciatura, dirigida pel Dr. Juan Sisínio Pérez Garzón (Universidad Complutense de Madrid, s.f.), que fa extensiva a unes altres ciutats andaluses, com ara Còrdova o Cadis.

10. L. VIARDOT, *De l'Espagne à propos du nouveau ministère*, «Revue de Deux Mondes» (1835), tom VII, p. 765.

paper de peça fonamental al tauler internacional que exercia Espanya en la dècada dels trenta, etc., han estat en general minimitzades per la historiografia de la revolució burgesa. En queden pendents d'una investigació més aprofundida aspectes relatius a la confluència o no d'interessos entre la regent mateixa i el seu voltant moderat en pro d'un projecte viable de transacció amb el carlisme sota el patrocini, més o menys actiu o més o menys benevolent, de França, amb l'objecte d'implantar un model polític, i social, de transició al capitalisme extremament autoritari i oligàrquic que reforçés l'ala occidental europea però que, a l'ensem, allunyés el perill revolucionari de les fronteres franceses.

Davant aquest projecte, la via extraparlamentària d'accés al poder, confluent en nombroses ocasions amb l'esclat violent de reivindicacions populars desateses durant llarg temps, esdevenia una perspectiva certa i plenament justificada per amplis sectors burgesos. La revolució seria per a aquests sectors, parafrasejant la coneguda definició de la guerra de Clausewitz, «una mera continuació de la política per uns altres mitjans».¹¹

Com ja he assenyalat, i després de l'experiència del 1835, aquest mitjà de fer política mitjançant la violència revolucionària implicava, tanmateix, un risc, un perill fonament sentit pel liberalisme mateix, que s'aixecava contra el moderadíssim projecte d'Istúriz: era el risc a una excessiva participació popular en el procés que fes lliscar la revolució purament burgesa vers els marges d'una revolució social que eixamplés decisivament el grau de participació dels ciutadans en el procés de reformes que començava llavors i el control de les quals hom pretenia de mantenir.

No és possible oblidar que el procés polític a què alludim afectava, quant a la seua participació institucional, un sector molt restringit de la població espanyola. Per als sectors exclosos, una victòria progressista no hauria suposat, almenys a curt termini, una revisió substancial del seu grau de participació política. Sobretot quan els progressistes acceptaven aparentment la moderada definició de «Corts revisores» per a les quals haurien de reunir-se després d'aquelles eleccions.

Per a ells, el fet d'acceptar la legalitat constituïda, amb eleccions o sense, era acceptar el continuisme i la mera revisió de l'Estatut. En la conjuntura concreta del 1836, com molt bé va exposar a la regent el sergent Gómez, capítost dels insurreccionats a La Granja, el projecte radical revolucionari dels liberals es veia abocat al trencament violent amb un règim les possibilitats, reals, d'obertura del qual estaven esgotades.

És ací on va funcionar la força mítica de la Constitució del 1812, ràpidament abandonada després pels progressistes en el poder però que per a certs grups liberals significava, com deia Gómez, «*aquello por qué nos habíamos estado batiendo en las Provincias Vascongadas durante tres años, donde habían perecido la mayor parte de nuestros compañeros*». El general San Miguel, des d'una altra perspectiva, ja ho havia dit a Saragossa: aquells que efectivament s'estaven batent contra el carlisme havien lluitat fins al moment «*sin bandera*», la Constitució del 1812 significava per a ells la ruptura desitjada i la confirma-

11. A. CLAUSEWITZ, *De la guerra* (Barcelona 1977), R. AXA, *Reconsideración de las teorías de la revolución*, «Zona Abierta», núm. 36-37 (1985), ps. 58-59.

ció de les seues esperances de canvi polític substancial. És a dir, la fi de la política de contemporització amb el carlisme, de la prepotència i l'arrogància dels empleats —i dels jutges— procedents del règim anterior i que no havien estat deposats; la fi d'una guerra les conseqüències immediates de la qual patien fonamentalment les classes populars; la fi de la por que, des del govern, s'arribàs a una solució de compromís entre els moderats i D. Carles que provocàs una repressió imprevisible i indiscriminada sobre els combatents del bàndol liberal, «*como está sucediendo hoy mismo en Madrid [...] y no será libertad el querer hacer un arreglo con los facciosos para volver a los tiempos en que tanto se perseguía a los que después han sido el mayor apoyo de S.S.*».¹²

D'aquesta manera, tant en termes generals com en els casos concrets que analitzarem més endavant, la conflictivitat política derivada de la guerra carlina esdevenia una de les grans variables catalitzadores de la violència revolucionària. L'amenaça carlina i el temor a la traïció, al complot de les autoritats constituïdes, recorre de manera determinant la política del període i n'explica en nombrosíssimes ocasions els vaivens i el joc d'aliances, de retrocessos i de radicalitzacions que, en més ocasions de les desitjables, s'estudien aïlladament, si més no amb la guerra com a simple teló de fons.

Com deia un d'aquells liberals, el periodista Fermín Caballero, la cojuntura concreta presentava, a més, una situació socialment explosiva: «*El pueblo ha tenido que mantener la guerra que le destruye, y con su ardor se han alimentado todos los elementos que le aniquilan y le matan [...]. De aquí la espantosa miseria de los que no cobran ni ganan... y la actitud amenazadora de tantos hambrientos sobre los pocos que tienen y gozan.*»¹³

En una situació com aquesta, el projecte insurreccional dels que llavors van començar a anomenar-se liberals progressistes, enfrontats a la seua marginació del poder i temorencs d'un moviment popular de conseqüències imprevisibles, va voler presentar des d'antuvi un caràcter de «revolució de notables» que, tot i que no va ser possible de mantenir en tots el casos, formà part essencial del seu capteniment polític el 1836.

No vull donar crèdit amb això a les interpretacions més elitistes del desenvolupament de la revolució burgesa a Espanya. Tampoc no vull que semble que, en la mobilització política, les capes populars hi mantenguessen una línia directa de subordinació respecte a un projecte revolucionari burgès clarament definit en els seus objectius i en les seues formes d'actuació. A la llum de les dades conegudes i a falta d'un major nombre d'estudis monogràfics sobre els distints alçaments i les seues variants, la meua proposta és que, el 1836, és possible de trobar-hi un component revolucionari clarament burgès que, molt més que no el 1835 i comptant amb aquella experiència com a quelcom deter-

12. A. GÓMEZ, *Los sucesos de La Granja en 1836. Apuntes para la Historia* (Madrid 1864), ps. 17-18. La referència a l'allocució de San Miguel, a L. VIARDOT, *De l'Espagne à propos...*, art. cit., ps. 770-71.

13. F. CABALLERO, *El Gobierno y las Cortes del Estatuto...*, op. cit., ps. 87-88. Les reivindicacions populars, expressades i sentides en termes immediats, poden quedar reflectides, encara que siga a tall d'anècdota, en la resposta donada per un dels soldats de La Granja a la pregunta què significava per a ell la Constitució del 1812: «... que en La Coruña el año 22 estaba el tabaco y la sal libre...» (A. GÓMEZ, *Los sucesos de La Granja...*, op. cit., p. 18).

minant, va ser capaç d'organitzar aquell alçament decisiu com a resposta en dos fronts: davant l'amenaça d'un tomb autoritari i davant l'amenaça que —si no s'avançava als fets— podria suposar l'expressió radical del descontentament popular.

He insistit abans en la diversitat de situacions estatals i en el distint joc d'aliances possibles que s'hi donaren. Intentaré exemplificar el que he apuntat fins ací a través d'un cas concret, el valencià, en el qual «la violència dels notables» va aconseguir d'imposar-se ràpidament i d'evitar la possible violència popular a l'estil dels esdeveniments del 1835. No em cal dir que el cas valencià no té per què ser extrapolable a unes altres situacions estatals.

II. LA REVOLUCIÓ DEL 1836 A LA CIUTAT DE VALÈNCIA: UNA REVOLUCIÓ DE NOTABLES?

Dos dies després que les corts fossen tancades, el 24 de maig, es rebia a València una circular del govern en què es donaven instruccions explícites al governador civil perquè no secundàs, en cap cas i sota cap pretext, un intent d'alçament o de desobediència semblant al que s'havia esdevingut l'estiu anterior contra el govern Toreno. Si en aquella ocasió moltes autoritats locals i provincials —entre els quals el capità general de València, comte d'Almodóvar— s'havien col·locat al cap dels moviments insurreccionals «*con el pretexto o equivocado deseo de evitar males más o menos graves*», ara el govern Istúriz prevenia qualsevol possibilitat de repetició d'aquelles ambigües actituds que tant tingueren a veure amb l'èxit dels insurreccionats el 1835.¹⁴

La duresa del to de la circular amagava, tanmateix, la falta de mitjans i la impotència del govern per fer-se respectar i obeir en cas d'una insurrecció general: «*Porque falta de recursos pecuniarios y desarmado enteramente, no tiene a su alcance medio alguno de represión, sino el estéril del consejo y la persuasión de que se burlan los desleales*». Un govern que, com escrivia l'ambaixador anglès, «només té els atributs externs de tal i que és absolutament impotent, tant per despatxar els negocis com per controlar els seus propis agents».¹⁵

Al caos administratiu, s'hi afegia la fallida econòmica i la de l'aparell coercitiu estatal, ocupat en la guerra contra el carlisme. Una sola força organitzada i armada resultava capaç de mantenir la seua integritat i la seua capacitat d'acció en aquell context: aquesta força era la Milícia Nacional. La Milícia, però, no era una força homògena. Les necessitats de la guerra i la pressió ciutadana havien contribuït enormement a la seua ampliació i democratització internes al llarg dels tres anys de l'Estatut. Més que no un problema de control de la Milícia sobre la població, es plantejava un problema de control intern dels milicians més radicalitzats per part dels seus oficials moderats.¹⁶

14. Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV), Secció C. *Cens Electoral* (1836), lligall 3.

15. Cf., M. LAFUENTE, *Historia General...*, op. cit., p. 166; i PRIME MINISTERS' PAPER SERIES. PALMERSTON, *Private Correspondance with Sir George Villiers (afetrwards fourth Earl of Clarendon) as Minister to Spain, 1833-1837* (Londres 1985), Villiers a Palmeston (31-vii-1836), p. 481.

16. M. CHUST, *Ciudadanos en armas (1834-1840)* (1987), *passim*.

Aquesta és la problemàtica que hi ha darrere la dramàtica crida del capità general de València, Juan Palarea, en la seua allocució als milicians després de rebre la circular del govern: «*Ocupadas todas las tropas del ejército existentes en estas provincias en la activa persecución de las facciones; a vuestra lealtad [...] se halla en el día confiada principalmente la tranquilidad [...]. Si vosotros lo queréis (...) no se perturbará el orden...*»¹⁷

La situació, doncs, era políticament explosiva, i a València, com a tot arreu, s'esperava que l'espurna saltàs d'un moment a l'altre. Durant els mesos anteriors ja s'hi havien produït diverses temptatives d'alteració de l'ordre públic protagonitzades, segons les autoritats, «*por una porción de muchachos y gente andrajosa*» que, atiatats per alguns capitosts, havien arrancat de les cantonades les proclames i els comunicats de guerra dictats pel capità general.¹⁸

Carlisme i liberalisme a València

Els factors concrets, la creació d'un ambient col·lectiu d'expectació, de desconfiança i de temor, poden quedar resumits en aquestes paraules del cònsol francès: «La resolució presa pel ministeri espanyol de desarmar la guàrdia nacional de Saragossa; la resistència que ha provocat aquesta mesura (resistència associada amb el general Evaristo San Miguel); un viatge a Burgos projectat per la reina regent i aconsellada —es diu— per Córdova; les preteses negociacions amb D. Carles; en fi, i sobretot, la possibilitat d'una intervenció francesa [...] són els pretextos que no cessa de comentar l'ultraliberalisme per irritar l'opinió i menar-la a manifestacions hostils contra el govern.»¹⁹

Constituïssen o no un perill immediat, els remors de negociació amb França i amb D. Carles (que, d'una altra banda, era un tema constant d'ocupació per a la corona i els governs moderats) van formar part decisiva del comportament polític de les poblacions liberals de l'època. En cada temptativa revolucionària, en cada motí, conflueixen el temor a la traïció, l'ombra del complot contrarevolucionari, al qual donava més que aparença de realitat tant la presència en la memòria col·lectiva dels últims mesos dramàtics del govern constitucional del 1823 com la permanència als exèrcits i a l'administració d'absolutistes reconeguts o de tebis liberals inclinats al compromís. Quan el marquès de Miraflores, en l'estament de pròcers, qualificava de «nacional» la reacció del 1823 i quan l'ambaixador britànic relatava el maneig d'aquest davant la corona, davant ell mateix i davant l'ambaixador francès per donar «*un golpe de timón*» a la situació espanyola, el riu que sonava en les orelles dels liberals, especialment dels que combatien en aquells moments el carlisme, duia una aigua tèrbola i perillosa.²⁰

En una ciutat com València, on es vivia la guerra dia a dia, no és d'estra-

17. «Diario Mercantil de Valencia» (8-VI-1836).

18. «Eco del Comercio» (1-VIII-1836).

19. CPC, *Espagne*, vol. 12 (juny-setembre de 1836), foli 55.

20. Cf. D. ALCALÁ GALIANO, *Breve defensa del Ministerio de 15 de mayo de 1836* (Madrid 1836), p. 20; i PALMERSTON, *Private correspondance...*, op. cit.; Villiers a Palmerston (30-I-1836), ps. 368-369.

nyar que el detonant que va deslluirar l'alçament fos una vegada més aquella peculiar combinació d'exaltació i de temor davant el carlisme.

Les victòries i les incursions de les partides eren unànimement imputades a la ineficàcia i al «descuido criminal» del govern, i els liberals mateixos temien la pèrdua de prestigi i el desànim de la població davant una situació de guerra en ocasions confusa i poc definida en els seus plantejaments quotidians. Com assenyalava un «liberal irreprochable» al cònsol francès a València, la situació era tal que fins i tot «todas nuestras mujeres se convierten en carlistas».²¹

En la conjuntura concreta de l'estiu del 1836, la victòria electoral progressista a València no va fer sinó agreujar i difondre les crítiques contra el govern central que les institucions valencianes s'esforçaven a canalitzar des de mesos abans a través de mecanismes legals de protesta. Així, l'Ajuntament, reunit en sessió extraordinària el dia 13 de maig, va decidir de fer arribar a la regent una exposició sobre el mal estat de la província i que recollís el malestar ciutadà mitjançant vies legals. L'endemà les diputacions de València i de Castelló s'afegien a la iniciativa per lliurar personalment l'exposició a la regent. A través de la correspondència dels comissionats sabem que els valencians van aconseguir la promesa de la creació d'un exèrcit del centre, independent del que actuava a les províncies del nord, capaç d'aglutinar les forces disperses que operaven desorganitzadament al País Valencià. Ahora, es va concedir la firma d'un contracte de subministraments que evitàs «las tropelías de las columnas en los pueblos», de manera que aquests no sucumbissen davant «el peso de las exacciones militares indispensables, y se vean aliviados en alguna parte de los sacrificios que las circunstancias del día hacen necesarios».²²

Aquelles promeses, tanmateix, resultaren defraudades, i el 25 de juliol la Diputació publicà una nova exposició en aquests termes: «Todo fue ilusión, Señora, nunca ha sido más crítica la situación de esta provincia [...] ni un soldado, Señora, ni un soldado ha pisado la provincia de Valencia [...] lejos de haber logrado beneficio alguno [...] se ve en el día más abandonada que nunca; los rebeldes la recorren libremente en todas las direcciones...»²³

Aquesta última i dramàtica exposició coincidia amb l'arribada de les primeres notícies dels alçaments andalusos, d'Extremadura i de les principals ciutats de l'antiga corona d'Aragó. Al mateix temps, les faccions carlines arribaven a punts tan acostats a la capital com Sagunt, Xelva i Carlet.

L'organització de l'alçament

Encara així, la capital valenciana va ser de les últimes ciutats a pronunciar-se. Les actuacions de la Diputació i de l'Ajuntament, com també la majoria progressista aconseguida a les eleccions, van mantenir relativament apaivagats els ànims, amb la qual cosa evitaren, a més, que quan es va produir finalment

21. CPC. Espagne, vol. 11 (gener-novembre de 1836), folis 212-213.

22. Arxiu Municipal de València (AMV). *Libro Capitular Ordinario*, D-268 (13 i 14 de maig de 1836), i *Documentos Capitular Ordinario*, D-169, docs. 678 i 786.

23. «Boletín Oficial de la Provincia de Valencia» («BOP») (extraordinari del 25 de juliol del 1836).

l'alçament les ires populars no es dirigissen contra les autoritats constituïdes, tal i com havia ocorregut, per exemple, a Màlaga.

Un moviment clau en aquesta direcció van ser les reunions que aquestes autoritats van tenir ben d'hora en una sèrie de trobades confidencials, de les quals tenim notícies a través de la correspondència del cònsol francès. Van assistir a aquestes reunions, segons sembla, a més del cònsol mateix, destacats progressistes, comandaments de la milícia i de l'exèrcit i representants provincials i municipals, amb l'objecte conjunt d'aconseguir que, passàs el que passàs, fos garantit l'ordre.²⁴

Aparentment, la gran preocupació dels reunits era l'activitat de les societats secretes, un tema recurrent en la literatura de l'època i que, tanmateix, és extremament difícil de documentar i, per tant, de valorar en la seua significació política concreta dins de la pràctica revolucionària. Si per a períodes anteriors al regnat d'Isabel II hi ha dades importants, per a després del 1834 la informació és escassa i, en general, basada en fonts secundàries. En el moment que ens ocupa, les notícies que en posseïm són molt vagues i alhora sorprenents per la seua rotunditat. Així, l'ambaixador anglès escrivia al seu ministeri: «L'acció del govern és imperceptiblement petita i la de les societats secretes gran i important».

Mentrestant, el cònsol francès relatava des de València «el pes dels agents enviats des de Madrid» i insistia en l'activitat de les societats integrades, en ocasions, per elements estrangers. Durant l'any 1835, per exemple, informava sobre l'influx polític d'un grup de ciutadans francesos «d'opinions polítiques molt subversives», respecte als quals proporcionava algunes dades interessants: Couchoux, tintorer lionès evadit d'aquella ciutat després de la revolució del 1830 i refugiat a Espanya; Guireau, obrer relletger de París, «que es diu altament republicà»; Cifon, obrer de París significat igualment en la revolució del 1830, etc.²⁵

En qualsevol cas, i com veurem tot seguit, les converses mantingudes entre els caps progressistes van donar els seus fruits. A diferència del 1835, el moviment va de dalt a baix i, quan tingué lloc la insurrecció valenciana —potser fóra més apropiat dir el pronunciament d'autoritats i notabilitats civils i militars—, es desenvolupà en un ambient d'ordre i de moderació admirables.

L'alçament valencià: ordre burgès i revolució

L'historiador Vicent Boix, bon coneixidor d'una etapa en què ell mateix va actuar en ocasions com a protagonista, va ressaltar aquest caràcter organitzat i dirigit des de les altes esferes que tingué l'alçament valencià. Segons Boix, «*tratando de coordinar el levantamiento de Valencia con el que se preparaba en La Granja*», els líders valencians, «*comisionados del partido exaltado, gene-*

24. CPC, *Espagne*, vol. 11 (gener-novembre de 1836), folis 211-212 i 421-423.

25. PALMERSTON, *Private correspondence...*, op. cit., Villiers a Palmerston (27-VIII-1836), p. 499, i CPC, *Espagne*, vol. 11 (gener-novembre de 1836), folis 208-209, i Ministère de Relations Exterieures, Affaires Etrangères, *Correspondance Comerciale Consular, Valence* (d'ara endavant, CCC Valence), vol. 3 (3-X-1836), folis 192-194.

rales, jefes y diputados» van decidir finalment el dia 8 d'agost de confiar la direcció de l'alçament al comandant Antoni Boil, popular entre l'opinió pública per la seua fama de militar victoriós davant el carlisme i un dels participants en les reunions prèvies a l'alçament.

En assabentar-se la ciutat del resultat d'aquestes converses, es van anar formant grups de pressió als carrers i davant l'edifici de capitania general que demanaven la restauració de la Constitució del 1812. Juan Palarea, el mateix que poc abans demanava la cooperació de la milícia com a única forma de garantir l'ordre, sollicità una moratòria de vint-i-quatre hores per «*poder consultar con el resto de las autoridades*».²⁶

Durant tota aquella jornada, doncs, la majoria de la població, les autoritats i la milícia van romandre indecises, sense secundar activament l'alçament però sense donar suport tampoc a Palarea en la seua difícil tasca de sufocar-lo. Es produí, així, una paràlisi momentània que contrasta vivament amb el fervor popular i el ritme vertiginós de la revolta de l'estiu anterior. Diversos factors confluents expliquen al meu parer la incertesa inicial amb què es va fer l'alçament a València i la falta de violència i protagonisme popular que el caracteritzà.

En primer lloc, l'amarg record de la dura repressió exercida pels mateixos progressistes davant els darrers espeternecs radicals de l'alçament de l'estiu del 1835 i que, dirigida per l'aleshores president de la junta de govern revolucionària, el comte d'Almodóvar, havia deixat com a seqüela una cinquantena llarga de liberals presos o exiliats, la situació dels quals va constituir un element de divisió i de tensió política recurrent durant tot el període, «*levantando —diu Boix— un muro que todavía no se ha derribado entre los defensores de una misma causa*».²⁷

Més recentment, pel mes de març, un nou alçament dels sectors més radicals de la milícia, que demanaven la democratització interna i la revisió de les penes dels represaliats el setembre del 1835, va ser també sufocat amb la col·laboració progressista.²⁸

Quan durant aquell compromès 9 d'agost de 1835 va córrer el remor d'una possible revenja contra els membres de la junta que dirigiren la repressió de setembre, la reacció dels progressistes va ser fulminant i Boil mateix entrà amb les seues tropes a la capital amb el doble propòsit d'esclarir la situació en favor de l'alçament i de reprimir possibles velleïtats radicals.²⁹

Finalment, l'escàs protagonisme dels sectors ciutadans tan actius el 1835 fa referència al clar i evident domini progressista a la capital, que feia en principi «innecessàries» les accions violentes del tipus de les que havia suscitat

26. V. BOIX, *Historia de la Ciudad y del Reyno de Valencia* (València 1845-47), citat de l'edició de P. RUIZ TORRES, *Historia del País Valenciano* (Barcelona 1981), vol v, ps. 124 i ss.

27. V. BOIX, *Historia de la Ciudad...*, op. cit., p. 69.

28. J. C. PETIT, *Memoria sobre los acontecimientos de Valencia desde el día 29 de marzo hasta el 16 de abril de 1836* (València 1836).

29. V. BOIX, *Historia de la Ciudad...*, op. cit., p. 130. Les notícies sobre aquesta suposada conspiració són vagues i imprecises i no pot descartar-se que s'utilitzàs la seua amenaça com a forma de justificar el rígid control militar de la capital per part de Boil. (*N. del T.*: L'ortografia d'aquest cognom ha estat normalitzada seguint Boix, tot i que en algunes fonts apareix com a Buil.)

el 1835. Mentre que a l'estiu anterior procuradors com el futur cap del partit progressista, Joaquín M. López, havien realitzat una activa agitació del carrer animant i potenciant el descontentament popular, ara els contactes s'havien fet a l'alt nivell de la política dels notables.

Uns contactes i unes negociacions que van durar tot el dia 9 i que dugueren finalment al fet que Palarea, aïllat i probablement temorenc de córrer la mateixa sort que el malaguanyat capità general de Màlaga, es decidís a abandonar la capital amb les tropes de la seua guarnició i deixar el camp lliure als insurreccionats. Una decisió que —al seu parer— li permeté de contenir majors violències: «...que en la exaltación en que estaban los ánimos era imposible de evitar, hallándose en actitud de querer dar unos la Ley y de no querer otros dejársela imponer». A diferència d'Almodóvar l'any anterior, doncs, Palarea no va optar per encapçalar el moviment revolucionari ni tampoc per enfrontar-s'hi directament i es limità, sempre segons el seu propi relat, a encarregar a l'Ajuntament i al governador civil que vetllassen pel manteniment de l'ordre durant la seua absència.³⁰

Immediatament després de conèixer-se la designació del comandament de Boil, la milícia va anunciar des de la ciutadella el triomf de la Constitució del 1812. A partir d'aquell moment les preocupacions bàsiques dels insurrectes van ser, d'una banda, evitar una radicalització popular que ultrapassàs els objectius polítics del progressisme i, de l'altra, assegurar-se la connivència, o almenys la neutralitat, de les autoritats locals.

L'acta de la sessió municipal, celebrada amb caràcter extraordinari el 10 d'agost, és esclaridora en aquest sentit. En aquesta sessió, s'hi rebia comunicació de Boil exigint «una relación exacta de los individuos que componían el Ayuntamiento con expresión de los que han quedado, de los que se han ausentado, calles y números de sus casas». Alhora, el nou cap militar excitava l'Ajuntament perquè s'unís als insurrectes: «Si todas las corporaciones populares tienen unido su destino al del Pueblo a que pertenecen, con singular razón las Municipales. Complaciéndome en hacer justicia al patriotismo de V/E, espero que seguirá al frente de esta heroica Ciudad, trabajando como hasta aquí por su bien y auxiliándome en la empresa por la que se ha pronunciado el Pueblo.» Davant un compromís tan delicat, l'Ajuntament —amb un nodrit grup de comerciants i propietaris moderats entre els seus regidors— va respondre de manera prou imprecisa com perquè no semblés enfrontat als insurrectes, però tampoc perquè en fos considerat part activa: «...ningún inconveniente tendrá en continuar sus tareas como hasta aquí mediante la confianza que le dispensa; pero la delicadeza de sus individuos le impele a manifestarse con la franqueza propia de un gobierno libre que tal vez parecería más acomodada a las actuales circunstancias que este cuerpo fuese reemplazado por otro que llene el voto general de esta ciudad evitándose algunos inconvenientes en la parte de ejecución, singularmente con respecto a los tenientes de alcalde o alcaldes...»³¹

No va acceptar Boil la renúncia de l'Ajuntament, i la solució a què s'arribà

30. AMV. *Documentos capitular Ordinario*, D-269, doc. 1048.

31. AMV. *Libro Capitular Ordinario*, D-268 (10-VIII-1836). L'esforç per assegurar-se la fidelitat de les institucions constituïdes i la continuïtat en les seues funcions afecta també, per exemple, l'Audiència (*vid.* «BOP» [12-VIII-1836]).

va ser, com totes les del moment, de compromís. L'Ajuntament es va mantenir al seu lloc, però la seua direcció passà *de facto* a mans progressistes. L'alcalde nomenat per la corona, Francesc del Llano, comerciant destacat i futur diputat a les Corts moderades del 1846-50, va deixar d'assistir a les sessions allegant que es trobava malalt. Això mateix va fer el primer tinent, el també moderat Ramon Cerveró, i diversos regidors de tendència similar sota el pretext d'absències per negocis o malaltia. Es va fer càrrec de la presidència l'industrial seder de tendència filoprogressista Francesc Xavier Lozano, fins en aquell moment segon tinent d'alcalde.

L'endemà l'Ajuntament va publicar solemnement la Constitució del 1812, «*como en otras provincias se había verificado, sin proceder a su juramento, porque éste sería el que acordasen las Cortes de la Nación que iban a reunirse, o de la expresada Constitución con las reformas que estimasen oportunas, que por lo mismo no trataba de alterar nada y debían seguir las mismas autoridades...*»³²

Si creiem el cònsol francès, la publicació de la constitució gaditana no va despertar un entusiasme desmesurat en la població, on —a diferència del 1835— els carrers restaren buits i en silenci, alhora que algunes autoritats moderades fugien de la ciutat en un vaixell francès.³³

Amo de la situació, el comandant Boil va propugnar la creació d'una junta de govern que conjuminàs els esforços dels insurrectes i consolidàs els guanys assolits a l'espera del desenvolupament dels esdeveniments a d'altres províncies, especialment a Madrid.

Junta Revolucionària de Govern de València (agost del 1836)

President: Antoni Boil, comandant

Secretari: Pelegrí Insa, advocat

José M. Ruiz, governador civil

Pere Casassola, coronel

Francesc Sarthou, propietari

Vicent Cubertorer, propietari

Josep M. Osca Chornet, advocat

Jeroni Emo, advocat

Francesc Fuente, administrador dels drets de portes.

La composició de la junta és simptomàtica del caràcter «oficial» i «respectable» que des del principi hom va voler donar a l'alçament. En primer lloc, hi havia tres elements essencials d'ordre i control pel que fa a la ciutat; el més alt comandament militar, Boil; el governador civil i, molt decisivament, l'administrador dels drets de portes (no hem d'oblidar que el 1835 una de les primeres mesures assolides sota la pressió popular va ser l'eliminació d'aquests drets). Al seu costat, un altre militar, dos propietaris futurs diputats progressistes i dos advocats de filiació semblant.

Era, doncs, una junta d'ordre i compromís, de filiació progressista, però

32. AMV. *Libro Capitular Ordinario*, D-268, sessió extraordinària de l'11 d'agost de 1836, i *Documentos Capitular Ordinario*, docs. 879-882 i 895. El subratllat és meu.

33. CCC, *Valence*, vol. 3 (12-VIII-1836), folis 251-252.

burgesa i «respectable». Les seues mesures foren fonamentalment les següents: segrest dels béns dels comtes de Cirat i Orgaz, i del brigadier Marimón, pel seu pas declarat a la facció; prohibició del pagament de contribucions al poder central i ordre a les autoritats ciutadanes de negar obediència a aquest; cerca de recursos per a l'exèrcit i establiment d'uns primers contactes de tipus federatiu amb les juntes d'Aragó i de Catalunya, les quals, com el 1835, es quedaren en simples converses.³⁴

La retòrica revolucionària és convenientment vaga pel que fa als objectius polítics i molt especialment dirigida a conservar l'ordre i el control de la situació. Així, el dia 12 d'agost, en la seua primera allocució, la junta defineix els continguts d'una política autènticament liberal en termes tan significatius com els següents: «*La divisa del hombre libre y del partidario de nuestra Constitución es el amor a la patria, el valor para defenderla, la obediencia a las leyes, el respeto y la subordinación a las autoridades constituidas, y procurar a toda costa el sostenimiento del orden y la unión; que son las bases de una paz como la que necesita esta provincia desgraciada para reponerse de las pérdidas y de la ruina que le ha ocasionado una guerra desoladora, fruto en gran parte de una política equivocada, que cambió felizmente el día 9 del actual.*»³⁵

L'estreta relació establerta per tots els revolucionaris valencians entre la crítica de la mala organització de la lluita contra el carlisme, d'una banda, i la justificació moral i política del seu dret a la insubordinació, de l'altra, es repeteix una vegada més com a element essencial de la publicística del moment. Al costat de tot això, l'altre component bàsic de les proclames és la petició de disciplina i unió entre els insurrectes, que, una vegada aconseguits els seus objectius, reprenen sense embuts l'elogi clàssic del poder respecte a si mateix «*como garantía —diu la junta en una altra allocució— de la conservación del orden y el respeto a la propiedad [que] son las bases de la organización social*».³⁶

Mentre es feia arribar aquest tipus de missatges a l'opinió, els insurrectes buscaven consolidar la seua situació mitjançant l'adhesió dels poders fàctics, molt especialment de l'exèrcit. El dia 14 d'agost, i davant la pressió de Palarea, instal·lat a Sagunt, diverses divisions pròximes a València s'insurgiren i promulgaren la constitució. Poc després, i no sense que es produïssen tensions amb els elements més radicals de l'alçament, el brigadier Francisco Narváez substituïa Boïl al capdavant de la junta revolucionària de València.

El dia 17, per últim, va arribar la comunicació oficial dels successos de La Granja, l'acceptació per part de la regent de la Constitució del 1812 i el canvi de ministeri. El dia 2 de setembre, després d'haver actuat com a transmissora del poder a les noves autoritats constitucionals, la junta de govern va decidir dissoldre's «*dejando a sus conciudadanos en el más perfecto reposo, y quedando todas las autoridades en el lleno de sus atribuciones*».³⁷

L'alçament valencià, particularment organitzat, dirigit i no-violent, havia arribat a la seua fi. Com va dir Boix: «*El pueblo de Valencia no tuvo en esta*

34. V. BOIX, *Historia de la Ciudad...*, op. cit., ps. 136 i ss.

35. «BOP» (16-VIII-1836).

36. AMV, *Documentos Capitular Ordinario*, D-269, doc. 838.

37. AMV, *Documentos Capitular Ordinario*, D-269, doc. 105.

*ocasión que arrojar un puñado de polvo para cubrir la sangre de sus conciudadanos, porque la revolución no arrancó siquiera una lágrima.»*³⁸

III. EL MOTI DE LA GRANJA: CONSIDERACIONS FINALS

Mentre passaven a València els fets que acabem de relatar, la resta de les províncies estaven ja gairebé totes alçades contra el gabinet Istúriz.

La composició de les juntes de províncies reproduïen en general el caràcter professional i benestant de la de València. La junta de Saragossa, per exemple, reunia diversos militars i oficials de la milícia, els secretaris de la diputació provincial i del govern civil, dos comerciants, un farmacèutic i dos propietaris acabalats; en la de Castelló predominaven els propietaris i advocats; en la de Màlaga, els militars i els membres de la milícia, etc.³⁹

Les mesures de caràcter popular, tan freqüents com contradictòries durant la rebel·lió del 1835, van ser molt més escasses i circumstancials durant el període del comandament de les juntes revolucionàries del 1836, alhora que la violència política era controlada fins a un nivell considerablement inferior a la provocada durant l'estiu anterior. Tret de Màlaga, a la resta de les capitals no es van enregistrar incidents d'una gravetat similar i, en general, tot i els esdeveniments d'última hora de Madrid, els alçaments van ser canalitzats i sostinguts des de dalt. A Saragossa, el general San Miguel recorda en les seues memòries les converses de tota mena que donaren lloc a l'alçament d'aquella província; converses que tingueren com a objectiu de neutralitzar el descontentament i posar-lo al servei d'interessos liberals d'ordre: «...entre movimientos tumultuosos que comprometiesen tal vez la tranquilidad, los intereses de toda la provincia, y un pronunciamiento protector del orden y derechos de los ciudadanos, se me ofrecía una diferencia enorme».⁴⁰

A Alacant va ocórrer una cosa semblant; a Barcelona, l'alçament va ser controlat pel general Mina, mentre que la burgesia tenia molt en compte l'experiència de l'estiu del 1835 i el perill de deixar la iniciativa als sectors populars. Extremadura es va afegir a l'alçament per iniciativa de les seues pròpies autoritats. I, així, successivament.⁴¹

El caràcter semiespontani i violent, l'indubtable protagonisme popular de les revoltes del 1835 a punts com València, Saragossa o Barcelona es va matisar d'una manera decisiva el 1836, i la violència política, quan n'hi hagué, va ser utilitzada molt selectivament, i va ser ràpidament controlada. En aquest sentit, també, la revolució del 1836 va ser bastant més «moderada», més organitzada i més controlada que no la del 1835. Resulta només aparentment paradoxal

38. V. BOIX, *Historia de la Ciudad...*, op. cit., p. 128.

39. Vegeu la composició d'un bon nombre de Juntes a C. TORRES, *La crisis revolucionaria de 1836...*, op. cit., ps. 117-127 especialment.

40. E. SAN MIGUEL, *Breves observaciones sobre los sucesos de agosto de 1836 « sus resultados* (Madrid 1838), ps. 23-25. Per als successos de Madrid, *vid.*, entre d'altres relats més coneguts, V. LAONA, *Relato de los sucesos de 1836 en Madrid*, «Estudios Segovianos» (1958), ps. 587-591.

41. N. C. JOVER, *Reseña histórica de la ciudad de Alicante* (Alacant 1863) (1978):

el fet que aquesta última fos, tanmateix, la que aconseguís la caiguda del règim de l'Estatut i que obrís el pas a reformes polítiques i sòcio-econòmiques de llarg abast.

Els fets del 12 i del 13 d'agost a la residència reial d'estiu de La Granja són de sobres coneguts, però continuen encara subjectes a interpretacions variades. Segons Valera, durant tot aquell estiu «*la desafección a lo existente entre los miembros de la guarnición de palacio y sus simpatías con la revolución eran tan públicas que se reunían los descontentos en sitios concurridos a leer los periódicos y a hacer gala de sus deseos de secundar los movimientos que se efectuaban en las provincias*». Les notícies que arribaren des de Madrid respecte a la repressió i el desarmament de certs batallons de la milícia que havien intentat insorgir-se el dia 3 d'agost, escalfaren encara més els ànims ja excitats, entre altres coses per la falta de pagament durant més de tres mesos consecutius. Un factor que el mateix govern anglès, en la seua correspondència diplomàtica, considerava d'una imprevisió i d'una falta de sentit polític alarmant.⁴²

Finalment, una ordre que prohibia a la guarnició de cantar cançons patriòtiques va actuar de detonant del pronunciament, i se'n va triar com a senyal els compassos de l'Himne de Riego. La interpretació oficial, popularitzada entre d'altres per Alcalà Galiano, Burgos i Valera, insisteix en la corrupció dels sergents de La Granja mitjançant diners i alcohol repartit entre la guarnició per agents revolucionaris vinguts des de Madrid. El relat del sergent Gómez desmenteix punt per punt les dites acusacions, insisteix en el caràcter semiespontani de l'alçament, en la seua relació amb l'esperit liberal de la tropa —que acabava d'arribar del combat al País Basc— i recalca que les úniques ofertes de compra d'actituds polítiques van procedir precisament de les autoritats constituïdes, en concret del general Méndez Vigo.⁴³

Fossen quines fossen les condicions concretes de l'alçament, aquest va esclatar la nit del 12 d'agost i s'hi van afegir els membres de la guàrdia reial. Una comissió dels insurrectes dirigida per Gómez es va entrevistar amb la regent i li demanà l'acceptació de la Constitució del 1812, tal com exigien les províncies insurrectes. Poques hores més tard M. Cristina de Borbó no va tenir més remei que signar el que se li demanava.

Entre l'alçament de Màlaga el 26 de juliol i la promulgació de la Constitució del 1812 havia transcorregut menys d'un mes. Una vegada assolida la insurrecció de les més importants ciutats de la monarquia, l'últim i decisiu acte de violència revolucionària s'havia dirigit, precisament, contra el cap visible i responsable de l'ordre establert: la regent. Els fets de La Granja es convertien així en alguna cosa més que una assonada militar o un pronunciament clàssic. La imposició directa sobre la persona del monarca anava precedida per una revolució política encara que aquesta hagués desembocat en una revolució

facsimil), ps. 174-180; i F. ESPOZ I MINA, *Memorias del general D..., escritas por él mismo* (Madrid 1851), ps. 344-347 especialment.

42. M. LAFUENTE, *Historia General*, op. cit., p. 170; i PALMERSTON, *Private correspondence...*, op. cit.; Villiers a Palmerston (27-VIII-1836), ps. 498-499.

43. A. GÓMEZ, *Los sucesos de La Granja...*, op. cit., passim. Per a les interpretacions oficials més conegudes vid. M. LAFUENTE, *Historia General...*, op. cit., p. 15.077; D. ALCALÁ GALIANO, *Breve defensa del ministerio...*, op. cit., passim; i J. BURGOS, *Anales del reinado de Doña Isabel II* (Madrid 1850).

fonamentalment de notables tendent a subvertir radicalment l'estructura mateixa i l'organització del poder de l'estat. Alhora, aquell va ser també probablement l'anunci més clar de la progressiva pèrdua de respecte polític i de confiança en la corona per part del liberalisme progressista i radical del segon terç del segle XIX. La caiguda de la regent el 1840 i el derrocament de la seva filla Isabel el 1868 tenen l'antecedent en el motí del 12 d'agost del 1836.

La conjuntura era tan crítica, que lord Palmerston, informat pel seu ambaixador, arribà a témer un canvi imminent en la regència, i fins i tot la proclamació de la república, per la qual cosa ordenà al seu representant que, si arribava a succeir aquest cas, abandonàs immediatament el país. L'ambaixada francesa va rebre instruccions semblants a les de Georges Villiers, i el representant nord-americà informava el seu ministeri de la suposada fugida a França d'Istúriz i d'altres polítics moderats, assenyalant que s'esperava que «la regent els seguís en poc temps».⁴⁴

Aquells temors, tanmateix, no es van confirmar. La resolució que en van donar els principals beneficiaris i dirigents de les revoltes va mantenir una estreta relació amb la manera com es van produir els alçaments. Així, i en contra dels temors dels observadors estrangers, el colp de força contra la regent no va provocar una radicalització del moviment revolucionari, sinó que, ben al contrari, va servir per controlar-lo i, finalment, paraitzar-lo.

El nomenament d'un nou gabinet, encapçalat per un antic membre de les Corts de Cadis, José M. Calatrava, i amb Mendizábal en la cartera d'hisenda, va retornar els progressistes al terreny de la legalitat i el país a un cert grau de normalitat i de tranquil·litat expectant.

Els tres anys de l'Estatut, tanmateix, van deixar una empremta profunda en el posterior desenvolupament de l'Espanya liberal. Malgrat els seus múltiples sobresalts, havien posat les bases d'un pacte de transició a la monarquia parlamentària mitjançant l'anomenat «liberalisme respectable» de moderats i progressistes, sorgits com a partits incipients en la lluita política al voltant del règim inaugurat el 1834.

Les servituds polítiques d'aquell pacte, que exclouia com a premissa bàsica el compromís amb els sectors populars afectes al liberalisme, queda expressada eloqüentment en aquestes paraules d'Alcalá Galiano després del triomf de la revolució del 1836: «*El ministerio (sea cual sea) capaz de comprender nuestras necesidades y de salvar la patria, tendrá que adoptar un sistema semejante al sistema ahora caído y tan vilipendiado. Para concluir la guerra se necesitan recursos, para obtener recursos crédito, para recuperar el crédito la cooperación, para lograr la cooperación dar garantías de orden a los gobiernos extranjeros, para establecer el orden ganarse el apoyo de las clases interesadas en su existencia, para ganarse este apoyo romper con la anarquía.*»⁴⁵

Aquesta «cadena lògica de exigències» —en paraules de Galiano— es va traduir en el terreny constitucional del nou estat en el ràpid abandonament de la fórmula constitucional del 1812. El pacte polític que va permetre l'elaboració de la «constitució transaccional» del 1837 va desviar definitivament el

44. PALMERSTON, *Private correspondance...*, op. cit.: Palmerston a Villiers (22-VIII-1836), ps. 496-497; i C. MARICHAL, *La revolución liberal...*, op. cit., p. 121.

45. D. ALCALÁ GALIANO, *Breve defensa...*, op. cit., p. 58.

projecte revolucionari de qualsevol velleïtat radical, a l'estil francès, i traçà les línies fonamentals de l'esquema de funcionament de la vida política espanyola del segon terç del segle XIX. Les escasses diferències entre el text de la Constitució del 1837 i el de projecte moderat de revisió de l'Estatut que va publicar Alcalá Galiano mateix poc després de la revolució demostrà fins on havia arribat el que llavors es deia esperit «fusionista».⁴⁶

Conta una oportuna anècdota que, amb una altra volta de les regnes del govern, arribà a Mendizábal la petició d'una recompensa —d'un «destino»— per part del sergent Gómez, Mendizábal, segons que sembla, es va negar a ocupar-se'n allegant, segons Valera, que «*en ningún caso se podía premiar a agitadores revolucionarios, y participantes en un acto de sedición militar*».⁴⁷

Certa o no, aquesta versió política de les trenta monedes de Judes —que Gómez mateix corrobora quasi literalment anys més tard— serveis perfectament com a símbol del rumb que havia de prendre la revolució espanyola quan, acabada la guerra civil i, com a conseqüència, la participació del poble en la construcció del nou estat liberal, els millors fruits d'aquell pacte de moderació els recollís el liberalisme moderat deixant en el camí l'exhaurit i cada vegada més feble sociològicament i ideològicament «partit» progressista.

(Traducció de Ferran Fabregat)

46. J. VARELA SUANZES-CARPEGNA, *La Constitución española de 1837: Una constitución transaccional*, «Revista de Derecho Político», núm. monogràfic dedicat a la Constitució del 1837 (1986-87), ps. 95-186; i D. ALCALÁ GALIANO, *Breve defensa...*, *op. cit.*, ps. 49-56.

47. Cf. A. DACARRETE, *Martínez de la Rosa o el triunfo de las instituciones representativas*, dins DIVERSOS AUTORS, *Historia social de España. El siglo XIX* (Madrid 1972), vol. I, p. 143; i A. GÓMEZ, *Los sucesos de La Granja...*, *op. cit.*, p. 39. En la versió de Gómez, les paraules de Mendizábal van ser: «...yo nada puedo hacer por un revolucionario».